

THEODOR ELZE

1823–1900

Nemški evangeličanski pastor Theodor Elze je imel nenavadno raznovrstne darove. Pisal je dobre pesmi in skladbe ter objavljaj tehtne spise z najrazličnejših področij, saj so ga zanimala filologija, nemška in angleška književnost, glasba, etnologija, numizmatika in zgodovina verskih skupnosti.

Elze se je rodil 17. julija 1823 v Altenu v nemški vojvodini Anhalt, kjer je bil njegov oče pastor. Študiral je protestantsko teologijo v Tübingenu in Berlinu ter leta 1845 opravil v Dessauu izpit za pastorskega kandidata. Postal je vzgojitelj sina anhaltskega vojvode, od januarja 1852 do septembra 1865 je bil pastor v Ljubljani, nato v Meranu in 1869–91 v Benetkah, kjer je živel do svoje smrti 27. junija 1900.

V vojvodino Kranjsko priseljeni evangeličani so si na podlagi določil tolerančnega patenta Jožefa II. že od leta 1826 prizadevali za ustanovitev verske občine v Ljubljani, kar pa jim je bilo dovoljeno šele leta 1850. Elze je začel delovati 254 let po izgonu zadnjega protestantskega pastorja iz Ljubljane in je prevzel, kakor je zapisal, »zahtevno nalogo, pridigati vernikom, razkropljenim po Kranjskem, južnem Štajerskem in Hrvaškem tja do turške meje«. Pri članih evangeličanske občine si je kmalu pridobil trden ugled in veljavo. Sestavil in izdal je sedem letnih poročil evangeličanske občine in objavil vsaj trinajst svojih pridig, seveda le tistih ob slovesnejših priložnostih. Pridige, obhajanje Gospodove večerje in drugi obredi so bili v nemščini. V ljubljanski evangeličanski občini takrat očitno ni bilo Slovencev, saj bi Elze ob dejanski potrebi ne nasprotoval rabi slovenščine.

Pastor Elze je kmalu postal središče družabnega življenja nemškemu kulturnemu krogu pripadajočih Ljubljancev. Njegova žena, Angležinja Mary, je tudi imela pesniški dar. V deželnem Zgodovinskem društvu za Kranjsko je Elze navezoval stike z nemškimi in slovenskimi izobrazenci in znanstveniki, predaval ter podpiral prizadevanja za izboljšanje strokovnosti društvenega delovanja.

ZGODOVINAR

Po prihodu v Ljubljano je začel preučevati protestantizem v 16. stoletju v Kranjski, sosednjih deželah in sploh pri južnih Slovanih. Takrat so bila kljub nekaj deset spisom, ki so dotlej izrečno ali pa le spotoma obravnavali reformacijo, še neobdelana številna osrednja problemska poglavja, niso bile sestavljene bibliografije in niso bile napisane zaokrožene biografije glavnih osebnosti. Elze se je seznanil z dotlej objavljenimi spisi o reformaciji, se lotil raziskovanja pri temeljih, to je v arhivih in knjižnicah, ter se sčasoma naučil toliko slovenščine, da je za silo razumel slovenska besedila iz 16. stoletja. Pregledoval je rokopisne, pisemske, listinske in tiskane vire o reformaciji, zbiral korespondenco in biografske podatke številnih osebnosti, potrpežljivo oživiljal podobo in zgodovino protestantske Cerkve. Predvsem si je prepisoval listine v arhivu kranjskih deželnih stanov in tübingski univerzitetni knjižnici, pa tudi v nadškofijskem arhivu v Ljubljani in württemberškem državnem arhivu v Stuttgartu. Izpisoval si je ali si dal izpisovati gradivo tudi v drugih arhivih, tako na Kranjskem kot v Gradcu, na Dunaju in v Zürichu. Obiskoval je številne knjižnice, kjer je upal najti kako ohranjeno slovensko ali hrvaško ali srbsko protestantsko knjigo. V glasilu Zgodovinskega društva za Kranjsko (*Mittheilungen des historischen Vereins für Krain*) je 1861–65 objavil med drugim članka o začetkih tiskarstva na Kranjskem (1861) in proračunu protestantske stanovske šole v Ljubljani (1862), v glasilu avstrijskih evangeličanov (*Protestantische Blätter für das evangelische Österreich*) pa članka o evangeličanskih cerkvenih svetih v Štajerski, Koroški, Kranjski in Goriški (1863) ter o zahajanju v cerkve v Notranji Avstriji (1865). Napisal je tudi sestavek

o Trubarju za čitanko za takratne evangeličanske glavne šole v Avstriji (1863) in članek o Primožu Trubarju in reformaciji v Kranjski za *Real-Enzyklopedie für protestantische Theologie und Kirche* (1866¹, 1885²).

Leta 1863 je na Dunaju objavil knjigo o superintendentih evangeličanske cerkve v Kranjski v 16. stoletju (*Die Superintendenten der evangelischen Kirche in Krain während des sechzehnten Jahrhunderts*). V njej je temeljito obdelal vse delovanje Primoža Trubarja, z izčrpnimi podatki pa tudi Sebastijana Krelja, Krištofa Spindlerja, Jerneja Simplicija in Felicijana Trubarja; omenjal je tudi takratne pridigarje v Kranjski. Njegova biografija Trubarja je še na začetku 20. stoletja bila edina celovita podlaga za pisanje o Trubarju. S knjigo o superintendentih, iz katere je povzemal tudi Avgust Dimitz v svoji zgodovini Kranjske (*Geschichte Krains von den ältesten Zeiten bis auf das Jahr 1813 I–IV*, Ljubljana 1874–76), si je Elze pridobil, kakor poudarja France Kidrič v obsežnem geslu v *Slovenskem biografskem leksikonu* (I, 1925, 156–159), sloves takratnega najpomembnejšega strokovnjaka za zgodovino reformacije na Kranjskem in v sosednjih deželah.

Elzejev delovni načrt je bil veliko širši. Že ob predavanju o kulturnih razmerah v 16. stoletju, ki ga je imel v Zgodovinskem društvu in ga je objavil v njegovem glasilu (1865), je oznanil, da ga namerava razširiti v večji spis. Raziskovanje in pisanje je nadaljeval tudi po odhodu iz Ljubljane in leta 1871 dokončal obsežno delo o zgodovini kranjske literature v 16. stoletju (*Geschichte der krainischen Literatur im 16. Jahrhundert*). Toda zaman se je zanašal, da ga bo izdalo Zgodovinsko društvo za Kranjsko, zato je začel objavljati predelave posameznih delov monografije. V nemški biografski publikaciji *Allgemeine deutsche Biographie* je objavil spise o Adamu Bohoriču in Juriju Dalmatinu (1876), Trubarju (1894) in Wienerju (1895). Zelo dobrodošla možnost se je odprla, ko je začelo Društvo za zgodovino protestantizma v Avstriji 1880 izdajati svoje glasilo (*Jahrbuch der Gesellschaft für die Geschichte des Protestantismus in Österreich*, JGGPÖ). V njem je med drugim objavil članke o slovenskih protestantskih pesmaricah (1884), katekizmih (1893), postilah (1893), molitvenikih (1894), obrednih, polemičnih in veroizpovednih knjigah (1894) ter svetopisemskih prevodih (1895), nato pa še dodatke in popravke (1895). To gradivo je nazadnje zbral in v Benetkah izdal v knjigi (*Die slovenischen prote-*

stantischen Druckschriften des 16. Jahrhunderts, 1896). Poleg tega je v JGGPÖ objavil tudi članke o začetkih protestantizma v Kranjski (1880), Pavlu Wienerju (1882), žrtvah v Koroški (1883), rektorjih ljubljanske stanovske šole (1899) in protestantskih pridigarjih (1900–01).

Iz spoznanja o pomenu, ki ga je imela univerza v Tübingenu v Württembergu za razvoj reformacije na Slovenskem, je napisal knjigo o univerzi Tübingen in njenih študentih iz Kranjske (*Die Universität Tübingen und die Studenten aus Krain*, Tübingen 1877). V knjigi je orisal priljubljenost tübingenske univerze v avstrijskih deželah in posebej prikazal vlogo, ki sta jo pri omogočanju študija mladeničem iz Kranjske in sosednjih dežel imela profesor grščine Matthias Garbitius Illyricus (Matija Grbec iz Istre) in humanist Michael Tiffernus (iz Laškega). Posebej je spregovoril o Kranjcih, pa tudi o Štajercih in Istranih, ki so študirali in nekateri med njimi tudi delovali v Tübingenu in na Württemberskem. Orisal je delovanje štipendijske ustanove Tiffernum, ki je nastala z denarjem iz zapuščine Mihaela Tifferna. Z objavo korespondence med Trubarjem in württemberskima vojvodoma Krištofom in Ludvikom je obširno prikazal Trubarjevo prizadevanje za sprejem mladeničev v Tiffernum. Seznam na tübingensko univerzo vpisanih študentov iz Kranjske in tudi iz sosednjih dežel je opremil z izčrpnimi in dragocenimi biografskimi in bibliografskimi podatki o vsakem od njih. V knjigi je objavil tudi seznama vseh Avstrijcev, ki so bili vpisani na tübingenski univerzi 1530–1614 in so na njej magistrirali 1530–1689. Knjiga je izšla kot slavnostni spis ob proslavljanju štiristote obletnice ustanovitve univerze v Tübingenu. Kot priznanje za knjigo je Elze prejel na tübingenski univerzi častni doktorat.

Leta 1897 je Theodor Elze objavil v Tübingenu knjigo Trubarjevih pisem (*Primus Trubers Briefe mit den dazu gehörigen Schriftstücken*), prvo znanstveno zbirko pisem osrednje osebnosti slovenske reformacije. Na začetek je postavil biografijo Primoža Trubarja. Objavljena pisma je pospremil z izčrpnimi in obsežnimi opombami, v katerih je navedel tudi temeljne podatke ali že kar kratke biografije o neštetih takratnih osebnostih; med obravnavanimi imeni so med drugimi Adam Bohorič, Peter Bonomo, Samuel Budina, Jurij Dalmatin, Sebastijan Krelj, Gašper Rokavec, Pavel Skalič, Janž Tulščak, Herbart

Turjaški in Ivan Ungnad. Za pojasnjevanje okoliščin, zaradi katerih so nastajala Trubarjeva pisma, je dodal tudi pisma Trubarjevih naslovnikov Trubarju, dele medsebojne korespondence osebnosti, ki so bile vpletene v urejanje raznih takratnih za Trubarja pomembnih zadev, dopise kranjskega deželnega odbora oziroma dopise odboru, med drugim tudi iz dopisovanja z Ungnadom in cesarjem Ferdinandom II., in celo protokole v zvezi s Trubarjevim zaslišanjem pri škofu Petru Seebachu. Z objavljenimi pismi, komentarji in dodatnim gradivom je osvetlil in dokumentiral Trubarjevo nenavadno bogato dejavnost in vsestransko razvejenost stikov z osebnostmi svojega časa. Njegova zbirka je razmeroma popolna, saj vsebuje že 58 Trubarjevih pisem. Nadaljnje odkrivanje, predvsem iskanje Mirka Rupla v drugi polovici 20. stoletja, jo je dopolnilo s 25 pismi.

Anton Aškerc je v nekrologu (*Ljubljanski zvon*, 1900, 505–508) obžaloval, da objava zanimivih in za kulturno zgodovino nadvse pomembnih pisem ni vzbudila med Slovenci kakega posebnega zanimanja, in ob tem poudaril, da je Elze v svojih objavah zbral »dragoceno, znanstveno izbrano ter vestno pregledano gradivo«. Kidrič je četrto stoletja pozneje, ko se je že dolgo ukvarjal z začetki slovenske književnosti, zapisal, da pomenijo Elzejevi prispevki viden mejnik v razvoju preučevanja protestantov in njihovega slovstva (SBL I, 158). Z odkrivanjem in raziskovanjem arhivskih virov, knjižnih enot, biografskih in drugih podatkov ter z orisi osebnosti in ustanov je Elze zgradil objektivni in zanesljiv temelj za analize in sinteze v 20. stoletju.

Dušan Voglar